

Gedeelte van de Kaart van de Zuiderzee, van de weduwe G. Hulst van Keulen, uit 1852.

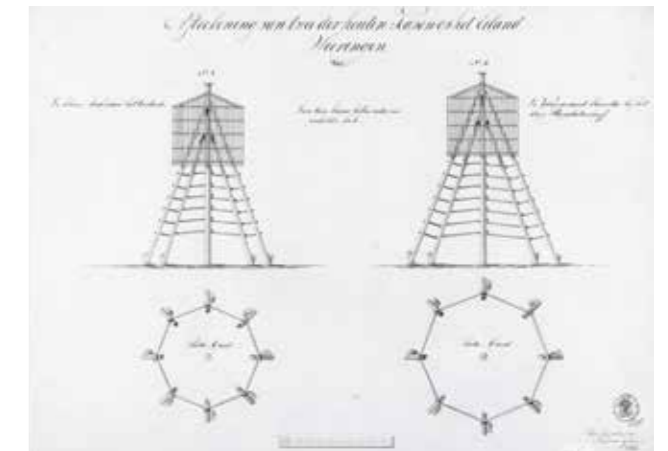
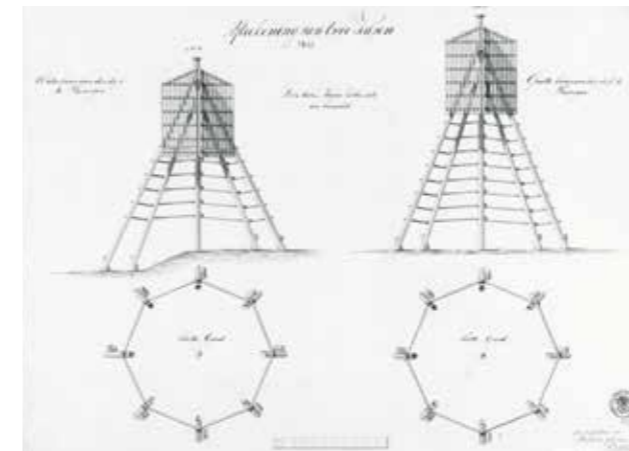
Vuurtorens op Wieringen

door Peter Kouwenhoven

Het voormalige Zuiderzee-eiland Wieringen heeft een boeiende nautische geschiedenis. Lange tijd was het van belang voor de scheepvaart tussen de havens aan de Zuiderzee en het Marsdiep. Diverse kappen en lichtopstanden hebben schippers geholpen bij de navigatie door de vaargeulen rondom het eiland. De Zuiderzeewerken hebben de situatie drastisch veranderd. Een rode vuurtoren bij de haven van Den Oever en een gedoofde lichtopstand op de Wieringermeerdijk herinneren ons aan lang vervlogen tijden.

De naam Wieringen is afgeleid van het Oudfriese 'wir', dat 'hoogte' of 'heuvel' betekent. Een oude keilembult in de ondergrond heeft het voormalige eiland eeuwenlang beschermd tegen stormvloed. Rond 850 was Wieringen van groot strategisch belang voor de handelsvaart, aangezien het een van de weinige hooggelegen plaatsen was langs de route naar Dorestad (Wijk bij Duurstede). Nederland was in die tijd dunbevolkt. De weinige bewoners in deze regio bevonden zich rond Egmond en Medemblik en op Texel en Wieringen. De middeleeuwse kogge kon zonder problemen de

havens van de handelssteden aan de Zuiderzee bereiken, maar de veel grotere handelsschepen van de VOC konden het Wieringer Vlaak, een ondiepte ten zuidoosten van Wieringen, niet passeren. De bewoners van Wieringen profiteerden hiervan door hun diensten aan te bieden bij het lichten van schepen. In de achttiende eeuw zijn er minstens 25 Wieringer lichters actief geweest. In de Franse Tijd (1795-1813) viel de handelsvaart helemaal stil. Daarna is het met de bedrijvigheid rond het lichten nooit echt meer wat geworden. Wieringen werd een onbeduidende uithoek.

Tekeningen van een vierkant kappe op Wieringen uit 1841, vlnr: de Waterkaap, de Grote Kaap, de Kleine Kaap en Kaap Kleverstee.

Kappen op Wieringen

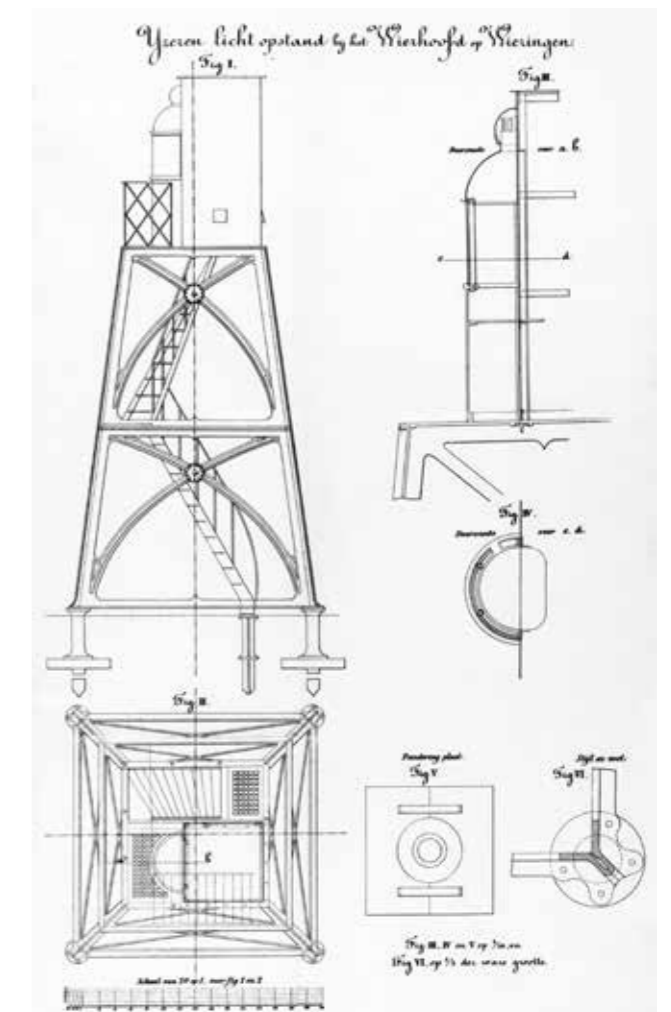
Langs de oostkant van Wieringen liep lange tijd een belangrijke scheepvaartroute vanaf de havensteden aan de Zuiderzee naar het Marsdiep. Voor navigatie in de wateren rondom Wieringen was het van belang om goede herkenningspunten op het eiland te hebben. Markante bouwwerken als kerktorens waren daarvoor zeer geschikt. Waar deze ontbraken werden kappen opgericht: houten stellages met een karakteristiek scherm. Op een kaart van de Zuiderzee uit 1712 van Nicolaes Witsen zijn diverse kappen op Wieringen aangeduid. Op de oostpunt staan de Grote Kaap en de Kleine Kaap en aan de zuidkust de Kaap van Cleverstee. De Grote Kaap vormt samen met de Oostlanderkerk een zichtlijn in zuidoostelijke richting. Daar waar deze zichtlijn kruist met de zichtlijn die de Kaap van Cleverstee vormt met de Westkerk, bevindt zich de op de vaartroute gelegen Zuyder Ton. De Kleine Kaap en de Grote Kaap vormen samen een zichtlijn naar de Noorder Ton. Op een kaart van de Zuiderzee van de weduwe G. Hulst van Keulen uit 1852 is nog een vierde kaap opgenomen: de Waterkaap. Deze vormt samen met de Grote Kaap een zichtlijn in zuidwestelijke richting, naar een bakken op de Wieringerwaard.

In 1915 waren de Grote Kaap, de Kleine Kaap en de Waterkaap nog in redelijke staat van onderhoud. Rond 1925 zijn ze echter gesloopt omdat de Zuiderzeewerken de kappen overbodig maakten.

Lichten op het westeinde

In 1824 werd het Noordhollandsch Kanaal geopend waardoor de handelsvaart langs 'de oost' grotendeels verdween. Kleinere schepen maakten nog wel veelvuldig gebruik van de vaartroute langs de westkant van Wieringen. Daar waren de wateren lastig te bevaren vanwege de diverse kronkelige vaargeulen. Kustverlichting was dringend gewenst. De eerste lichten op het westeinde van het eiland werden geplaatst in 1823. Een hoog licht in de buurt van Westerland en een laag licht bij het Wierhoofd, niet ver van het gehucht De Haukes, vormden samen een lichtenlijn in zuidoostelijke richting (3320 in de peiling). Deze gaf gedeeltelijk leiding aan de scheepvaart in De

Sloot, een geul die vanuit het zuidoosten naar het eiland liep en aansloot op het Schuitengat en het Amsteldiep. Het waren twee houten lichtopstanden. Het lage licht werd in 1884 vervangen door een vierkante gietijzeren lichtopstand, rood van kleur, gebouwd door de firma A.C. Stijkel te Appingedam. In 1885 werd ook het hoge licht vervangen door een gietijzeren lichtopstand: een opengewerkte zeskantige toren,

Tekening van het lage licht op het Wierhoofd uit 1883.

Topografische kaart van het westeinde van Wieringen, omstreeks 1920, met daarop getekend: lichtenlijn 332° (hoge licht Westerland + lage licht Wierhoofd); lichtenlijn 72° (hoge licht Westerland + licht Lutjeland); lichtenlijn 303° (licht Lutjeland + licht Westerlanderdijk).

met sierlijke decoraties en voorzien van een oliebergplaats op de begane grond. De opstand was rood, de lantaarn grijs. De lantaarn was afkomstig van de oude houten lichtopstand. Het nieuwe hoge licht werd gebouwd door de firma L.I. Enthoven uit Den Haag. Het ontwerp is vermoedelijk van A.C. van Loo, destijds bouwkundige bij het Loodswezen. Doordat de ligging van De Sloot door de stroming van het zeewater in de loop van de tijd veranderde, was het op een gegeven moment nodig om de richting van de lichtenlijn

aan te passen. In 1904 werd het lage licht daarom 15 meter in noordoostelijke richting verplaatst. Rond de eeuwwisseling kwamen er op Wieringen nog diverse kustlichten bij. In 1892 werd een derde licht geplaatst aan de uiterste westkant van het eiland: een houten lichthuis op palen. Het stond binnen de omheining van de Quarantaine-inrichting, in de volksmond 'de Pesthuizen' genoemd. Deze inrichting werd in 1806 door de Marine gesticht voor de opvang van opvarenden met een besmettelijke ziekte. Dit licht gaf leiding door het Amsteldiep en was nuttig voor zowel de doorgaande scheepvaart als voor schepen die richting de aanlegsteiger van de Quarantaine-inrichting koersten. In 1876-1877 zijn de houten gebouwen gesloopt en vervangen door een kruitmazijn, werkplaatsen en enkele huizen. In 1924 is het complex opgeheven. In 1899 werd een vierde licht geplaatst bij Lutjeland: een houten lantaarnpaal met een vast wit licht. Met het hoge licht van Westerland ineen (in de peiling 72o) gaf dit licht leiding naar de mond van het vaarwater naar de Ewijksluis. Deze lichtenlijn was dus belangrijk voor de veerdienst naar Wieringen. In 1916 werd het licht van Lutjeland vernieuwd en een vijfde licht geplaatst op de Westerlanderdijk. Dit was eveneens een houten lantaarnpaal met een vast wit licht. Deze lichten ineen (in de peiling 303o) gaven leiding in het noordelijk deel van De Sloot. Kennelijk was in de loop van

Het hoge licht van Westerland omstreeks 1920.

De haven van Den Oever eind jaren twintig, met de lichtopstand uit 1918.

der jaren de loop van De Sloot dusdanig veranderd dat met één lichtenlijn niet meer kon worden volstaan. Als onderdeel van de Zuiderzeewerken begon men in 1920 met de afsluiting van het Amsteldiep. Op 31 juli 1924 werd de Amsteldiepdijk voltooid en was Wieringen definitief verbonden met het vasteland. Scheepvaart langs de westkant van het eiland was niet meer mogelijk. Alle kustlichten waren overbodig geworden en werden gedoofd.

Lichten op het oosteinde

Op 7 april 1896 werd op het stenen hoofd van Den Oever een wit en rood vast licht ontstoken. Deze lichtopstand bestond uit een zes meter hoge gele houten lantaarnpaal met een bruine achtkantige hijsbare lantaarn. Daarin was een dioptriek van de zesde grootte geplaatst. In 1900 werd het stenen hoofd verlengd om een haven voor de vissersvloot te creëren. De lichtopstand werd vervolgens verplaatst naar de kop van het havenhoofd. Omdat dit havenlicht onvoldoende functioneel bleek te zijn verzocht schippersvereniging Schuttevaer om een hoger en sterker licht te plaatsen dat over de huizen in een meer zuidelijke richting zichtbaar zou zijn. Dit verzoek werd ingewilligd en in 1918 werd op de Oeverdijk een ijzeren lichtopstand in gebruik gesteld. Deze opstand werd vervaardigd door ijzergieterij Penn & Bauduin te Dordrecht. Het was een opengewerkte, vierkante zwarte toren met een vierkant platform met balustrade en een rond

De haven van Den Oever eind jaren twintig.

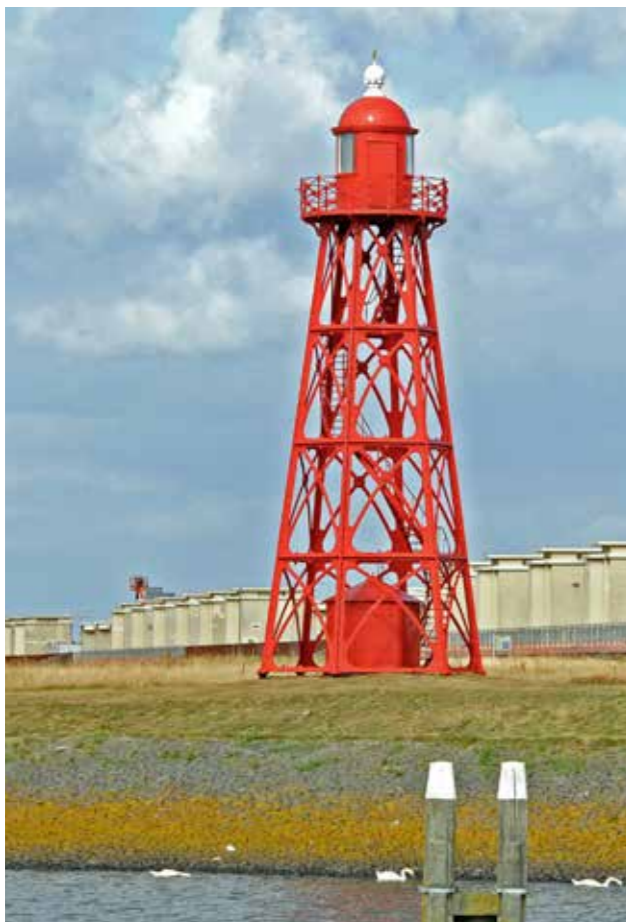
grijs lichthuis. Het lichttoestel was een trommeloptiek met een gaslamp als lichtbron. Het licht werd gevoed vanuit een gastank die binnen de constructie van de opstand was geplaatst. De gastank werd periodiek gevuld door een vaartuig van Rijkswaterstaat, dat ook de lichtboeien op zee van gas voorzag. Met het oog op de aanleg van de Afsluitdijk werd in 1927 begonnen met de bouw van een sluiscomplex bij Den Oever en werd er een nieuwe haven gerealiseerd. Gecombineerd met de aanleg van de Wieringermeerpolder (1927-1930) veranderde de nautische situatie rondom Wieringen daardoor drastisch. Het overbodig geworden

De optiek van de vuurtoren van Den Oever uit 1931.

De optiek van de vuurtoren van Den Oever uit 1948.

De vuurtoren van Den Oever bij de Stevinsluizen in 2008.

gietijzeren hoge licht van Westerland, gebouwd in 1885, werd gedemonteerd en in 1930 opnieuw opgebouwd op een tijdelijke plek bij de nog deels in aanbouw zijnde Stevinsluizen. Dit licht functioneerde als geleidelicht voor het aanvaren van de nieuwe havenmond vanaf de Waddenzee en voor de scheepvaart vanaf het IJsselmeer naar de schutsluis. De ijzeren lichtopstand van Den Oever was niet langer functioneel en werd verplaatst naar de nieuwe Wieringermeerdijk, bij de Zeughoek. In december 1930 werd hij daar opnieuw opgebouwd.

Het hoge licht van Westerland

Het hoge licht van Westerland werd na de verplaatsing naar de haven van Den Oever geëlektrificeerd. In het lichthuis werden twee boven elkaar geplaatste trommeloptieken geplaatst, met een elektrische lamp in de onderste en een gasgloeilicht als reserve in de bovenste optiek. De lichtopstand heeft maar kort op zijn nieuwe plek gestaan. De voltooiing van de Afsluitdijk en het sluiscomplex maakten het mogelijk dat het torentje begin 1932 naar zijn uiteindelijke plek kon worden verplaatst. Het gietijzeren vuurtorentje werd op rails 70 meter zuidwaarts geschoven, tot vlak bij de Stevinsluizen. Voor het witte licht van deze lichtopstand, in de volksmond ook wel 'de vuurtoren van Den Oever' genoemd, waren diverse rode en groene glazen geplaatst, waardoor witte, rode en groene sectoren ontstonden. Richting de Waddenzee markeerde een witte sector de havenmond,

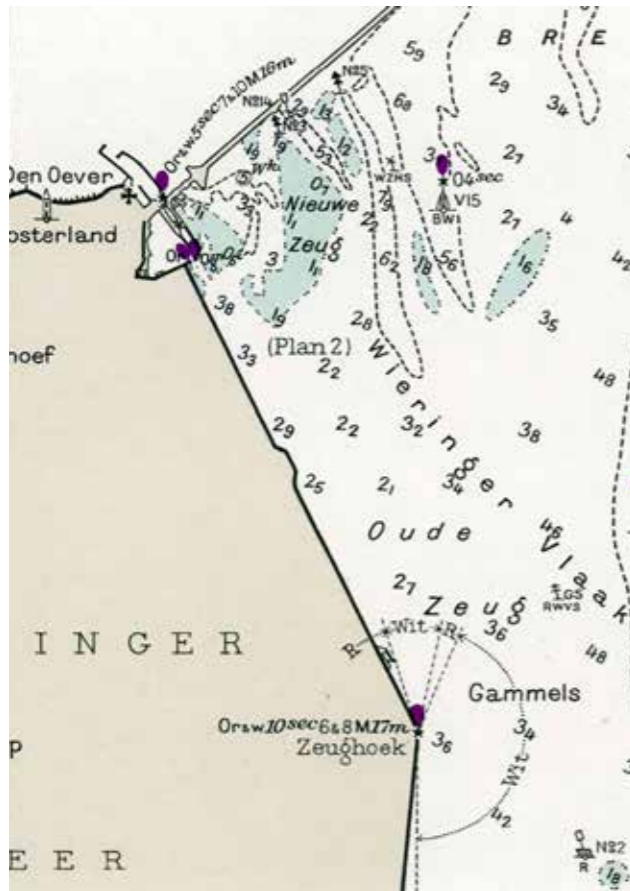

De vuurtoren van Den Oever op zijn nieuwe plek aan de Oostkade in 2017.

terwijl een rode sector waarschuwde voor de ligging van de havendam. Richting het IJsselmeer gaf een smalle witte sector, geflankeerd door een rode en een groene sector leiding naar de ingang van de Stevinsluizen. In 1948 werd de vuurtoren voorzien van een sterker licht. De onderste trommeloptiek werd vervangen door een exemplaar van een grotere orde. De bovenste trommeloptiek met het gasgloeilicht werd gehandhaafd. Dit reservelicht is later verwijderd, waarna alleen de onderste optiek overbleef. De toegang tot de Buitenhaven van Den Oever werd in de loop van de tijd steeds meer belemmerd door aanvoer van zand vanaf de Breehorn, de zandplaat die aan de noordkant van Wieringen lag. In 1985 werd een oplossing gevonden voor dit verzandingsprobleem. De oostelijke havendam werd halverwege doorbroken om een nieuwe havenmond te creëren. Het noordelijk deel van de haven werd afgesloten met een dam, waarna deze geheel verzandde. De vuurtoren van Den Oever was toen niet meer functioneel voor geleiding van de scheepvaart vanaf de Waddenzee naar de haven. Er kwamen nieuwe havenlichtjes. Omdat de situatie aan de IJsselmeerkant niet veranderde, kon de vuurtoren gewoon blijven staan. Hij hoefde niet voor de derde keer op reis. Het licht scheen nog jarenlang in zuidelijk richting maar in 2009 werd het toch overbodig verklaard. Op 15 april van dat jaar is het gedoofd. In 2014 werd duidelijk dat de toren niet langer op zijn

De haven van Den Oever in 1980 (boven) en in 2020 (onder).

Gedeelte van een hydrografische kaart van het IJsselmeer uit 1960.

De lichtopstand Zeughoek in 1971.

plaats op de Afsluitdijk kon blijven staan. De gemeente Hollands Kroon, waaronder Den Oever valt, wilde de toren, die in 1998 een rijksmonument was geworden, graag behouden. De lichtopstand is immers een symbool van de culturele geschiedenis van Den Oever en bovendien had hij inmiddels een plaats binnen de toeristische doelstellingen die horen bij het gemeentelijke programma 'Waddendoorp Den Oever'. Een nieuwe standplaats werd gevonden aan het eind van de nu verlengde Oostkade in de haven van Den Oever. De verhuizing vond plaats in de week van 13 tot 21 maart 2017. Het Regiment Genietroepen van de Nederlandse Landmacht voerde dat met militaire precisie uit. De vensters van het lichthuis zijn nu naar het dorp gericht. Het licht schijnt niet over de Waddenzee, want dat zou de scheepvaart kunnen storen.

De lichtopstand Zeughoek

De lichtopstand Zeughoek staat op de knik in de Wieringermeerdijk nabij haven Oude Zeug. 'Oude Zeug' is de benaming van een zandplaat in de voormalige Zuiderzee waarop het noordelijk deel van de Wieringermeerdijk is aangelegd. In 1927 werd op de zuidelijk punt van de Oude Zeug een werkhaven ingericht, die werd gebruikt voor de aanvoer van materialen voor de dijk aanleg en de ontginning van de Wieringermeerpolder. De knik in de Wieringermeerdijk wordt aangeduid als 'Zeughoek'. De lichtopstand Zeughoek was lange tijd een oriëntatiepunt voor de scheepvaart op het IJsselmeer. Rondom het

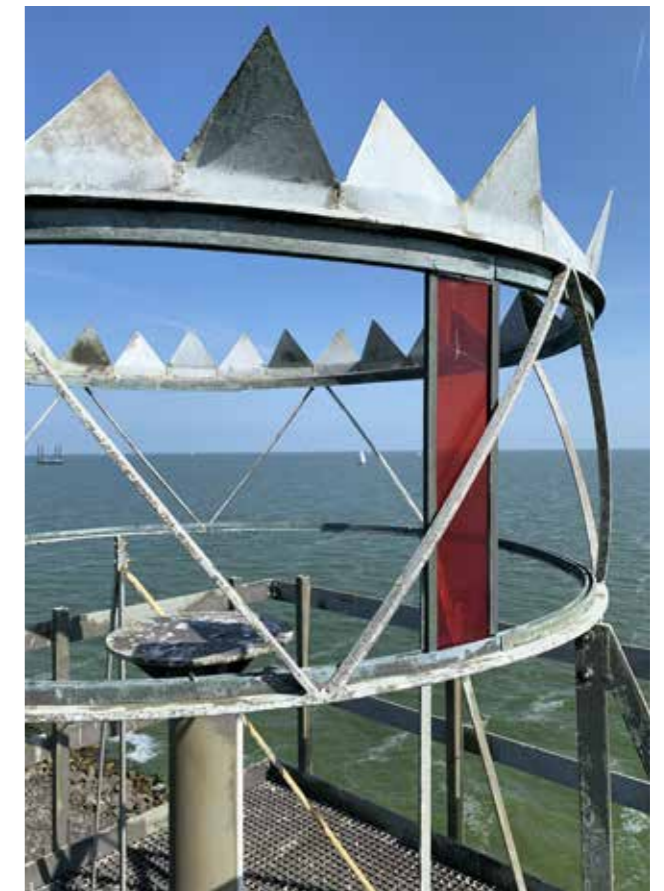
witte licht waren rode sectoren geplaatst die waarschuwden voor de ligging van de dijk en niet te bevaren water. De witte sectoren markeerden veilig vaarwater. De Wieringermeer is de enige echte Zuiderzeepolder. Hij werd aangelegd ruim voordat de Afsluitdijk was voltooid. Vanaf 1930 werden de drooggevalen gronden in cultuur genomen. Duizenden boerenzonen solliciteerden bij het Rijk om in de polder een nieuw bestaan op te kunnen bouwen. Er werden in eerste instantie drie dorpen ingericht: Slootdorp, Middenmeer en Wieringerwerf. Tijdens de nadagen van de Tweede Wereldoorlog kwam er abrupt een eind aan de opbouw van de polder. Op 7 april 1945 bliezen de Duitsers de dijk op twee plaatsen op, waarna de polder binnen twee etmalen onder water liep. Ze wilden voorkomen dat de geallieerden de vlakke polder als landingsplek voor paratroepen zouden gebruiken. Na de oorlog werden de gaten gedicht en op 11 december 1945 viel de polder weer droog. De lichtopstand Zeughoek kwam ongeschonden uit het watergeweld maar werd nog lange tijd omringd door stapels wrakhout van vernielde houten woningen. Het duurde tot ver in de jaren vijftig voordat alle boerderijen, woningen, scholen, winkels, kantoren, wegen en bruggen weer waren opgebouwd. De ijzeren lichtopstand raakte in de loop der tijd in verval en werd in 1972 vervangen door een vergelijkbare constructie van staal. Deze replica kreeg echter geen lichthuis meer. De gasverlichting werd vervangen door twee boven elkaar geplaatste kleine optieken met elektrische lampen.

De lichtopstand Zeughoek in 2021.

Deze zogeheten dubbellenlantaarn kon ook wel zonder de beschermende werking van een lichthuis. Met het oog op de elektriciteitsvoorziening van de lichtopstand Zeughoek werd in 1971-1972 een kabelverdeekast geplaatst op de Wieringermeerdijk. Het lichtkarakter veranderde van een onderbroken licht in een isofase licht: 5 seconden helder, 5 seconden duister. Op hydrografische kaarten aangeduid als IsoWR10s. Het licht, op een hoogte van 16,5 meter boven de middenstand, had een bereik van 10 zeemijlen.

Met de komst van satellitnavigatie (GPS) en digitale hydrografische kaarten aan boord van schepen, verloren steeds meer lichten hun nautisch nut. Voor de lichtopstand Zeughoek gold dit op een gegeven moment ook. In 2009 werd het licht daarom gedoofd. De dubbellenlantaarn werd eind 2016 verwijderd. Het voetstuk waarop de lantaarn stond is nog aanwezig. Oorspronkelijk waren er drie rode sectoren aanwezig. De derde sector is omstreeks 2000 al verwijderd, waarna alleen de twee sectoren ter dekking van de dijk gehandhaafd werden. Inmiddels is er nog één rode sector overgebleven. In het voorjaar van 2021 is de gemeente Hollands Kroon begonnen met het inventariseren van historische objecten die mogelijk de status van gemeentelijk monument zouden kunnen krijgen. De Nederlandse Vuurtoren Vereniging heeft toen voorgesteld de lichtopstand Zeughoek hiervoor te nomineren. Een monumentenstatus kan de lichtopstand beschermen tegen mogelijke afbraak. In reactie hierop

Het sectorraam van de lichtopstand Zeughoek in 2021.

heeft de gemeente de vereniging verzocht een 'redengevende beschrijving' op te stellen. Dit is een beschrijving van diverse waarden van het bouwwerk. In september 2021 is de redengevende beschrijving aangeboden aan de gemeente. Momenteel is het nog onzeker of de monumentenstatus gaat worden toegekend.

Bronnen:

- Cees Tijssen, 1995. De vuurtorens van Wieringen. Extra uitgave van De Vuurboet, Nederlandse Vuurtorens Vereniging.
- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtorens, lichtschepen en kapen. Nautisch erfgoed van Nederland.
- Wim Andriess en Cees Tijssen: De vuurtoren van Den Oever verplaatst. De Vuurboet 26(2017)2: 9-11.
- Nederlandse Vuurtoren Vereniging, 2021: Omschrijving gemeentelijk monument lichtopstand Zeughoek Wieringerwerf. In opdracht van de gemeente Hollands Kroon.
- www.wieringermeer.nl

Afbeeldingen:

- Collectie Zuiderzeemuseum: kaart van de Zuiderzee blz. 4.
- Archief Henk Huis: tekeningen van kapen en lage licht Wierhoofd blz. 5; lichtopstand Den Oever blz. 7 boven; foto's optieken blz. 8; lichtopstand Zeughoek blz. 10.
- Collectie Rudy Muller: foto's blz. 6 en 7 onder.
- Kadaster (www.topotijdreis.nl): topkaarten blz. 6 en 9.
- Roelant Lawerman: foto vuurtoren Den Oever blz. 8.
- Frits van Eck: foto vuurtoren Den Oever blz. 9.
- University of Wisconsin Milwaukee Libraries: gedeelte van de hydrografische kaart van het IJsselmeer blz. 10.
- Peter Kouwenhoven: foto's lichtopstand Zeughoek blz. 11.